

Кисляк Л.Н. Отдельные вопросы реализации и защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. – Статья.

В статье исследованы отдельные вопросы реализации и защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. В частности, анализируются научные классификации основных прав и свобод, выводится название приоритетной группы прав, исследуются отдельные вопросы содержания, реализации и защиты права на жизнь и права на уважение достоинства человека.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционные личные права, право на жизнь, право на уважение достоинства.

Summary

Kyslyak L.N. Some issues of promotion and protection of the rights and freedoms of a man and a citizen in Ukraine. – Article.

The article examines some issues of implementation and protection of the rights and freedoms of a man and a citizen in Ukraine. In particular, scientific classifications of fundamental rights and freedoms are analyzed, the name of the priority group of rights is given, some issues of content, promotion and protection of the right to life and the right to respect for human dignity.

Key words: the Constitution of Ukraine, constitutional personal rights, the right to life, the right to respect for dignity.

УДК 322:348.04

І.В.Коваль

к.п.н., доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ЦЕРКВИ ТА РЕЛІГІЇ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Становлення і функціонування нашої держави об'єктивно залежить від розв'язання проблем, пов'язаних з дослідженням економічних,

політико-правових та ідеологічних процесів в Україні. Одним з напрямків досліджень політології є проблеми громадянського суспільства. Об'єктами таких досліджень є різні інститути громадянського суспільства, їх взаємозв'язки і відносини з державою.

Одним з найважливіших суспільних інститутів, який поряд з іншими складовими елементами громадянського суспільства безпосередньо впливає на перебіг суспільно-політичних процесів, є церква. І тому вона може й повинна бути піддана аналізу з позицій політології.

Досліджуючи систему інститутів громадянського суспільства слід, перш за все, відзначити, що поняття «інститут» багатозначне. Усталені трактування поняття «політичний інститут» визначають інститут, з одного боку, як комплекс принципів та норм, формальних і неформальних правил, які регулюють процеси у сфері політики [1, с. 98], а з іншого – як специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого елемента політичної системи [2, с. 17].

Таким чином, політичні інститути – це явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи, так і процеси їх упорядкованого функціонування, що є специфічною формою самоорганізації громадян, які регулюють процеси поза сферою діяльності держави, керуючись певними нормами і правилами. Аспект інституціоналізації громадянського суспільства досліджують А. Колодій, А. Карась, С. Кириченко, В. М. Піча, Н. М. Хома, А. Ю. Брегеда, Ю. Тодика, Б. С. Политюк, Л. І. Лазор, В. С. Нетерянець, Д. В. Дождев, К. С. Гаджієв та інші вчені. Вони вважають, що процес інституціоналізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутами власної світоглядної, моральної та ціннісної системи; входження до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових та вдосконалення діючих законодавчих актів, покликаних забезпечувати функціонування і розвиток інститутів. Головними перешкодами на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодія і А. Карася, є розчарування та зневіра населення у

демократичних інститутах (вибори, партії), брак дієвого судового захисту громадян, перехідність соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень громадської, політичної культури, низький рівень або, навіть, повна відсутність соціальної відповідальності політичної еліти [3, с. 151; 4, с. 28; 5, с. 69].

Одним з найвагоміших суспільних інститутів, що поряд з іншими суспільними утвореннями бере участь у суспільно-політичному житті та справляє певний вплив на позицію громадян щодо суспільно-політичних справ, є церква. Церкву тут ми розглядаємо як соціальну установу і як спільноту людей, що дотримуються одного віровчення. З релігійного погляду церква – це установа, заснована Ісусом Христом заради спасіння людей, а також громада людей, що вірують в Нього. Довіра до церкви в суспільстві традиційно є дуже високою, і тому може дуже помітно впливати на соціально-політичну позицію своїх членів.

Жодною політикою у власному розумінні слова церква здебільшого не займається. Справжня місія, яку Христос доручив своїй церкві, не має політичного характеру. Мета, що її визначив Христос церкві, має насамперед релігійний характер. Політика для церкви – зовсім не головне. Вона зосереджена на спасінні душі, а вже з цим пов'язані етичні цілі і політичний вплив її віровчення.

Римсько-католицька церква визнає розгляд політики на трьох рівнях: політологічному, етичному і теологічному (на цьому наголошував Іван Павло II у пастирській конституції «Про церкву у сучасному світі»). Перший фіксує соціальні зв'язки, що виникають у суспільстві з приводу влади між групами, державами і системами. Другий – перехід до більш глибоких міжособистісних зв'язків. Третій – це досконале трактування політичних явищ «на рівні необхідної теологічної редукації "до позначки" особистість». У згаданій конституції Іван Павло II писав, що «соціальні протиріччя, кризи і страждання виступають як наслідок вихідної внутрішньої роздвоєності самої людини», в тому «саме особа є своєрідним ключем до всіх політичних питань». Саме на рівні особистісному та інтерперсональному (3-му і 2-му) церква торкається політичних проблем.

Церква наголошує на своїх релігійних функціях для того, щоб уже

на їх ґрунті віруючі реалізовували свої соціально-політичні інтереси. Церкви прагнуть того, щоб віруючі здійснювали свої мирські справи на основі принципів християнства і тим самим забезпечували присутність останніх у соціальному світі. Цим політика служить евангелізації світу, а світське не суперечить сакральному. Тобто межа між світським і релігійним для церкви існує, однак вона не є нездоланною.

Церква у демократичному суспільстві не втручається у політику. Своє завдання вона бачить у тому, щоб утримувати людину від помилок у політичному житті, згубних для спасіння душі. А такі помилки людина може робити повсякчас. Як зазначає католицький теолог Й.-Б. Метц, по-перше, з причини «природжених якостей своєї натури, обмеженої першородним гріхом», по-друге, «внаслідок сприйняття людиною згубних політичних концепцій». Борючись з гріхом, церква здобуває право давати загальну оцінку соціально-політичним явищам, утримувати людину від можливих помилок.

Разом з тим, висунення релігійних відносин на передній план політичних процесів робить необхідним та актуальним їх осмислення в політологічному ракурсі. Глибоке компетентне розуміння релігійної проблематики є необхідним для точнішого і комплексного пояснення локальних соціальних феноменів та з урахуванням цього можна прогнозувати зростання інтересу сучасної політології до вивчення релігійної складової в житті суспільства [6, с.522].

Українські церкви сьогодні, як правило, уникають прямої участі духовенства у політичній боротьбі, ухиляються від політизації проповідей, від викривлення евангельських істин в інтересах окремих груп чи прошарків, вони навчають розумінню ілюзорності повного земного звільнення людства, яке не є правдивим благом для людини, застерігають від утискування особи, від несправедливості, насильства, війн.

Розглядаючи роль та місце церкви в системі інститутів громадянського суспільства неможливо не торкнутися функціонального аспекту участі церкви та сповідуваних нею релігій в суспільному житті.

У вітчизняній літературі визначилося два підходи до розуміння

функцій церкви та релігії. Перший з них полягає в тому, що дослідники намагаються визначити, виділити, приміром, «специфічно релігійну» функцію, функцію «фіктивного регулювання», пов'язану з помилковим тлумаченням і ілюзорним заповненням дійсності. Д. Угринович вважає, що «специфічною для релігії» є функція ілюзорно-компенсаторна. При цьому підкреслюється, що певний тип суспільства, певні соціальні системи мають потребу в «фіктивному регулюванні» або в «ілюзорному заповненні». А. Сухов вважає, що всі функції релігії носять характер «специфічно релігійний». Разом з тим, на наш погляд, для подібного підходу недостатньо підстав. Розглянемо, зокрема, «ілюзорно-компенсаторну» функцію, що релігія реалізує як ілюзорний засіб, покликаний зм'якшити реальне безсилля людей перед природою й суспільними силами. Однак, як відомо, таку ж функцію можуть виконувати твори мистецтва. Властива ця функція й нерелігійним помилковим («фіктивним») ідеям, цінностям, нормам. Подібна «неспецифічність» властива й іншим функціям релігії, зокрема, світоглядній, оскільки світогляд формується й філософією.

Більш достовірно виглядає другий підхід, суть якого полягає не в «специфічних для релігії» функціях, а в специфічності виконання релігією тих або інших соціальних функцій, які обумовлені потребами суспільства, соціальних груп і індивідів.

Дотримуючись методики другого підходу, розглянемо коротко сутнісні характеристики основних функцій церкви та релігії.

Світоглядна функція. Релігія містить у собі певне світорозуміння (пояснення світу, місця людини в ньому, природи людини тощо), світовідчуття (емоційне відбиття зовнішнього світу й самовідчування людини), оцінку світу, світовідношення. Релігійний світогляд реалізується в поведженні й відносинах віруючих, у структурі релігійних організацій.

Одним з таких завдань є пояснення з метою подолання подвійності існування людини як природної й у той же час соціальної, мислячої істоти. На цю сторону світоглядної функції релігії звертає увагу американський філософ і соціолог Е. Фромм. Проблема сутності людини розуміється ним як глибинна екзистенціальна неузгодженість. Вчинки

людей, вважає Е. Фромм, уже не визначаються інстинктами. У порівнянні з тваринами інстинкти в людей слабкі, неміцні й недостатні для того, щоб гарантувати їм існування. Крім того, самосвідомість, розум, уява й здатність до творчості порушують єдність із середовищем перебування, що властиво тваринному існуванню. Людина знає про своє минуле й про те, що в майбутньому її чекає смерть, про свою незначність і безсилля. Людина залишається частиною природи, але вона невіддільна від неї. Вона розуміє, що «закинута» у світ у випадковому місці й часі, усвідомлює свою безпорадність, обмеженість свого існування. Над нею тяжіє свого роду прокляття: людина ніколи не звільниться від цього протиріччя, не сховається від власних думок і почуттів, які пронизують всю її істоту. Створення картини світу – одна з головних складових світоглядної функції, що, однак, не вичерпує цю функцію повністю. Але не менш важливо, щоб завдяки цій картині людина зуміла знайти зміст свого життя. Саме тому світоглядну функцію релігії ще називають функцією «значення».

Характерно, що функцію значення М. Вебер розглядав як основну у всіх релігіях [7, с. 107]. Релігія дає таку картину світу, таке розуміння світобудови, у якому несправедливість, страждання й смерть виглядають як такі, що мають якесь значення в «кінцевій перспективі». Це може бути впевненість у тому, що незаслужені страждання, які випали на чиюсь долю, будуть компенсовані посмертним воздаянням (і навпаки, зло буде покаране). Такий компенсаторний аспект цієї функції, що надає їй самостійне значення – *компенсаторної* функції, сутність якої полягає у тому, що релігія виконує соціальну функцію компенсатора, що реалізується в релігійному «заповненні» дійсності, а також у релігійній розраді. У релігії відбувається сумнівне зняття протиріч: реальне гноблення переборюється «волею в дусі», соціальна нерівність перетворюється в рівність у гріховності, у стражданні; роз'єднаність замінюється братерством «у Христі», у громаді; фактичне безсилля людини компенсується всесиллям Бога, смертний виявляється безсмертним; взагалі світ зла й несправедливості замінюється «Царством Божим» («Царством небесним»). Важливе значення має психологічний

аспект компенсаторної функції: релігія може виступати засобом зняття стресових станів.

Разом з тим релігія може мати й інші грані, слугуючи нагадуванням про те, наприклад, що людина живе не одним тільки днем сьогоднішнім і не повинна задовольнятися турботою про сьогоднішня, пам'ятати про мету людського життя в цілому – у такий спосіб конкретизується сенс життя стосовно й до даної конкретної особистості, і до групи або суспільства. Це аспект «трансцендентування» – виходу в помислах за межі дня насущного і його турбот і інтересів – служить також нагадуванням про те, що крім власного Я, «своєї» групи або «свого» суспільства є інші й про них варто пам'ятати й урахувувати їхні інтереси, тобто визнавати «іншого» рівним собі партнером: возлюби ближнього свого як самого себе. Більше того, у цих помислах відбувається як би спілкування віруючого з божественною субстанцією, а через нього – і з іншими людьми. У цьому закладені передумови реалізації комунікативної функції.

«Богоспілкування» вважається вищим видом спілкування, а спілкування з «ближніми» – другорядним. Спілкування відбувається насамперед у культовій діяльності. Богослужіння в храмі, молитви, участь у таїнствах, суспільна молитва розглядаються як головний засіб спілкування і єднання віруючих з Богом і один з одним. Позакультові діяльність і відносини також забезпечують спілкування віруючих.

У процесі спілкування віруючих виробляються певні правила й норми поведіння, які служать соціальними регуляторами. Це регулювання становить зміст ще однієї функції релігії – *регулятивної*.

Релігійні ідеї, цінності, установки, стереотипи, культова діяльність і релігійні організації виступають як регулятори поведінки людей. Як нормативна система і як основа суспільно санкціонованих способів поведінки релігія певним чином упорядковує думки, устремління й дії людей.

Регулятивна функція релігії виявляється вже на рівні релігійної свідомості. Безпосередньо регулюючу функцію виконує ціннісна установка, що формується в релігійній організації в процесі спілкування між віруючими й передається з покоління в покоління. Ціннісна

установка, будучи осмисленою, утворює мотив поведінки й діяльності людини. Найближчий спонукальний мотив людської поведінки виступає у вигляді її мети. Кінцева мета людської діяльності називається ідеалом. Ідеал є вершиною всієї піраміди ціннісної системи. Кожна релігія виробляє свою ціннісну систему відповідно до особливостей віровчення. Ще більшим регулятивним потенціалом володіє нормативна система релігії. Релігійні норми – це система вимог і правил, спрямованих на реалізацію релігійних цінностей.

Із твердженням, узаконюванням певної сукупності релігійних норм, зв'язана *легітимізуюча* функція релігії. Так, релігія, як один з важливих соціальних інститутів суспільства, бере на себе й частину такої важливої соціальної функції суспільства, як узаконювання певних норм і правил поведінки, які підтримували б стабільний порядок у суспільстві, обґрунтовували й узаконювали б ціннісно-правову складову цього порядку. Теоретичне обґрунтування цієї функції релігії, відзначає А. Радугін, здійснив сучасний представник функціоналізму, один з найвідоміших американських соціологів Т. Парсонс. На його думку, жодна суспільна система не здатна існувати, якщо не забезпечене певне лімітування (обмеження) дій її членів, якщо їхню поведінку можна варіювати довільно й безмежно. Іншими словами, для стабільного існування суспільної системи необхідні дотримання й відповідність певним узаконеним зразкам поведінки. При цьому мова йде не просто про формування ціннісної й морально-правової системи, але й про легітимізацію, тобто обґрунтування й узаконювання існування самого ціннісно-нормативного порядку [8, с. 122].

З легітимізуючою функцією зв'язане розуміння *ідеологічної* функції релігії. Залежно від тих соціальних сил, інтереси яких виражає та або інша релігія, вона може виправдувати й тим самим узаконювати існуючі порядки або засуджувати їх, відмовляючи їм у праві на існування. Тому та або інша інтерпретація релігійних цінностей, норм, зразків поведінки може бути діючим знаряддям у руках як консервативних, так і революційних сил. Релігія може годувати соціальний конформізм, служачи гальмом суспільного розвитку, або ж стимулювати соціальні

конфлікти, надихаючи людей на соціальні перетворення й у такий спосіб сприяючи просуванню суспільства по шляху соціального прогресу.

Зі збереженням і забезпеченням стабільності суспільства безпосередньо зв'язана ще одна функція релігії – *інтегративна*. Ця функція може виступати як фактор інтеграції суспільства, групи.

Підсумовуючи поведінку й діяльність індивідів, поєднуючи їхні думки, почуття, прагнення, направляючи зусилля соціальних груп і інститутів, релігія сприяє стабільності даного суспільства.

Закономірна необхідність існування такої функції обґрунтована в соціології представниками функціоналізму, що розглядає суспільство як соціальну систему, у якій всі частини (елементи) повинні працювати гармонійно й узгоджено. При цьому кожна частина (елемент) суспільства виконує певну функцію. Функціоналісти вважають різні фактори громадського життя функціональними в тому випадку, якщо вони сприяють збереженню, «виживанню» існуючого суспільства. Виживання ж суспільства, на їхню думку, безпосередньо пов'язане з його стабільністю. Стабільність – це здатність соціальної системи до зміни без руйнування її підвалин. Стабільність забезпечується на основі інтеграції, об'єднання й погодженості зусиль людей, соціальних груп, інститутів і організацій. Функцію інтегратора суспільного організму і його стабілізатора, з погляду функціоналістів, і виконує релігія. А. Радугін пише, що один з основоположників функціоналізму Е. Дюркгейм порівнював релігію в цій якості з тим, як діє клей: вона допомагає людям усвідомлювати себе як моральну спільність, скріплену загальними цінностями й загальними цілями. Релігія дає людині можливість самовизначитися в суспільній системі й тим самим об'єднатися з іншими людьми за звичаями, поглядами, цінностями, віруваннями. Особливо велике значення в реалізації інтегративної функції релігії Е. Дюркгейм надавав спільній участі в культовій діяльності. Саме за допомогою культу релігія конституює суспільство як ціле: підготовлює індивіда до соціального життя, тренує слухняність, зміцнює соціальну єдність, підтримує традиції, збуджує почуття задоволеності [9, с. 211].

Однак інтегративна функція не реалізується в суспільстві автоматично. Вона вимагає наявності в суспільстві соціальних сил і умов,

що сприяють його інтеграції. У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору В. Гараджі, який вважає, що одна з проблем, з якими зіштовхується функціоналізм, інтерпретуючи релігію як фактор інтеграції суспільства, полягає в тому незручному для інтегративних теорій і все-таки очевидному факті, що релігія може викликати конфлікти й сприяти дезінтеграції суспільства, на макросоціологічному рівні включно. Маються на увазі насамперед міжрелігійні конфлікти, релігійна ворожнеча й нетерпимість. Боги стародавніх греків постійно ворогували й воювали між собою. Уже в цій самій елементарній боротьбі богів М. Вебер бачив «одну із цінностей» [7, с. 98].

Розгорнутою хронологією подібного роду конфліктів може служити історія багатовікової ворожнечі між іудаїзмом і християнством або відносини між іудаїзмом та ісламом, тобто релігіями, тісно зв'язаними між собою родинними узами походження. Характерно при цьому, що тільки народжена християнська віра в Єрусалимі стала об'єктом гонінь з боку іудаїзму, коли всі її прихильники були іудеями й християнство ще не було сприйнято людьми інших національностей. Але саме тому, що рання християнська церква була насамперед іудейською й існувала в руслі іудаїзму, конфлікт, що виник, був непереборним. Він виник на основі комплексу самоідентифікації за допомогою розмежування з «чужим», але таким близьким «чужим»: іудеї й християни жили в тому самому місті, але жили все-таки різним життям, вони читали ту саму Біблію, але читали вони її по-різному, «вони» виглядали зовсім так само, як «ми», і все-таки були зовсім іншими. Особливу гостроту в такого роду розмежування привносить обвинувачення кожною стороною супротивників в «відступництві», «зраді», істині. Такі є характерні за своєю природою конфлікти між католиками й протестантами, православ'ям і старообрядництвом, сунітами й шиїтами.

Необхідно підкреслити, що дезінтегративна функція може проявлятися й у вкрай ворожих, агресивних варіантах. Підтвердженням тому можуть служити так звані культу знищення, приклади якого описані в релігієзнавчій літературі.

Можна погодитися з Н. Смелзером у тому, що культу «знищення»

можна розглядати як прояв конфлікту між європейськими колоністами й тубільними народами [10, с. 181]. Вони сформувалися головним чином у тих регіонах, де панування європейців руйнувало життя тубільців, але не давало їм доступу до більш високого рівня життя. Там же, де тубільці були залучені в активну промислову й комерційну діяльність, а також там, куди не проникнув західний вплив, культу не процвітали.

Підсумовуючи аналіз ролі церкви та релігії в системі інститутів громадянського суспільства, підкреслимо, що розглянуті їх функції діють не ізольовано, а в комплексі, вони можуть виконуватися на рівні суспільства в цілому, різних соціальних груп, особистості, видаватися значимими тільки в рамках релігійного об'єднання або ж у позарелігійній сфері.

Разом з тим така єдність не носить абсолютного характеру. Хоча у своїй сукупності ці функції властиві церкві та релігії як цілому, у той же час вони своєрідно реалізуються кожним її елементом. Той або інший елемент релігії може забезпечувати й таку діяльність, що не стає функцією інших елементів.

Література

1. Политология: Словарь-справочник / [М. А. Василик, М. С. Вершинин и др.] – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.
2. Політична наука: Словник: категорії, поняття, терміни / [За ред. В. Кухти]. – Л.: Кальварія, 2003. – 976.с.
3. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / А.Колодій // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. – 30 травня 2001 р. Київ, Українська Академія державного управління при президентові України. – Т. 1 – 3. – К.: Вид. УАДУ, 2001. – 276 с.;
4. Вебер М. Избранные произведения /М.Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
5. Карась А. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства. / А.Карась // Універсум. – 2000 – Ч. 3 – № 4 – С. 28 – 41.
6. Коваль І.В. Релігійний фактор у процесах політичної інтеграції : європейська практика і українські реалії / І.В.Коваль // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць/ Гол.ред. В.М.Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 64 (№9). – С.522– 528.
7. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
8. Парсонс Т. О социальных системах / Т.О.Парсонс. – М.: Инфра-М, 2002. – 832 с.
9. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії /

Е.Дюркгейм – К. : Юніверс, 2002. – 424 с.

10. Смелзер Н. Социология / Н.Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.

Анотація

Коваль І.В. Функціональний аналіз ролі церкви та релігії в системі інститутів громадянського суспільства. – Стаття.

Проаналізовано сутність, місце та роль церкви та релігійних організацій на формування та розвиток інститутів громадянського суспільства. Розглянуто основні функції релігії та їх вплив на діалектичний взаємозв'язок та генезис громадянського суспільства. Виокремлюється інтегративна функція релігії. Обґрунтовано комплексний підхід взаємовпливу церкви та релігії на складові елементи громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, церква, релігія, політика, суспільство, функції релігії.

Аннотация

Коваль И.В. Функциональный анализ роли церкви и религии в системе институтов гражданского общества. – Статья.

Проанализированы сущность, место и роль церкви и религиозных организаций на формирование и развитие институтов гражданского общества. Рассмотрены основные функции религии и их влияние на диалектическую взаимосвязь и генезис гражданского общества. Выделяется интегративная функция религии. Доказано комплексный подход взаимовлияния церкви и религии на составные элементы гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, церковь, религия, политика, общество, функции религии.

Summary

Koval I.V. Functional analysis of the role of church and religion in the system of civil society institutions. – Article.

The essence of the place and the role of church and religions organizations for the formation and development of civil society institutions is analyzed. The main functions of religion and their impact on the dialectical relationship and the genesis of civil society are considered. The integrative function of religion is singled out. The complex approach of the church and religion interplay on the constituent elements of the civil society is grounded.

Key words: civil society, church, religion, politics, society, religion functions.